

Les *Vitae Christi* de fra Íñigo de Mendoza i de sor Isabel de Villena: només literatura religiosa?

ISABEL MIRA MIRALLES

(UNED)

1. Introducció

Aquest treball pretén ser una presentació de dos autors que van viure en un període especialment conflictiu i decisiu per a la història política i social de la Península Ibèrica: l'agitat segle xv i els anys en què es va produir la unió dinàstica de les Corones de Castella i Aragó. No sols això, perquè en el terreny religiós també van produir-se una sèrie de canvis de mentalitat i d'actitud, conseqüència dels esdeveniments que patia tota Europa des d'anys enrere, com el Cisma d'Occident, la pesta negra, i la crisi existencial en els ordes mendicants, que es van reflectir en la literatura religiosa. Fra Íñigo de Mendoza (1430-1508) i sor Isabel de Villena (1430-1490) van escriure la seua obra tenint com a fons aquest escenari tan apassionant.

En les *Coples de Vita Christi* (1467-1468) de fra Íñigo de Mendoza i en la *Vita Christi* (1497) de sor Isabel de Villena hi ha unes coincidències importants —a banda del fet obvi de tractar un mateix assumpte— donades per la pertinença dels autors al mateix orde religiós, el franciscà, i per la utilització d'unes fonts comunes, que tindran un inevitable reflex en l'obra. Tanmateix, s'hi palesen també un gran nombre de diferències que van des de les merament formals, com ara la llengua i la mètrica —l'obra de fra Íñigo en castellà i en vers, la de sor Isabel en català i en prosa— fins a les de contingut —com els diferents períodes que abracen de la vida de Jesús: les dues comencen amb la concepció immaculada de Maria, però la del frare acabarà amb la fugida a Egipte, i la de la monja continuarà fins a l'assumpció—. També la diferent situació personal, històrica i social que envoltava els seus autors va fer que, a més de l'interès apològic que clarament tenen aquestes obres, hi haja també la voluntat de defensar unes postures concretes sobre temes que els afectaven directament i que no tenen res a veure amb la descripció de la vida de Jesús. L'originalitat i la gràcia està a servir-se per a això d'unes *Vitae Christi*.

A partir de l'anàlisi d'aquestes similituds i diferències entre les seues respectives obres es formarà el retrat de dos dels autors de literatura religiosa més representatius del moment en la Península Ibèrica, tant per la seua importància literària, com per la influència social que van assolir en la segona meitat del segle xv.

2. Els nous corrents religiosos

Durant el segle xv es produeixen una sèrie de circumstàncies socials, religioses i polítiques que van ocasionar uns canvis en la manera d'entendre la religió i l'espiritualitat. El Cisma d'Occident (1378-1417) i la Guerra dels Cent Anys van dividir l'Europa Occidental i van tenir unes repercussions importants en l'esperit religiós, i, com a conseqüència, en la producció de literatura religiosa. Aquest desordre en l'església provocat pel Cisma (Ysern 2004b: 3-4) va produir un escàndol entre el poble, el qual veu enfonsar-se un dels pilars sobre els quals s'havia sostingut la seua fe. Sorgeix, doncs, una desconfiança sobre la legitimitat dels pontífexs, que es fa extensiva a tota l'església com a institució.

D'altra banda, els ordes religiosos, que havien estat els principals posseïdors de la cultura en l'Edat Mitjana, pateixen també una greu situació provocada per diverses causes: la pesta negra, que va ocasionar grans estralls, principalment, en els ordes mendicants; i sobretot, una crisi d'identitat en la vida monàstica durant aquests últims segles medievals, que molt aviat provocarà lluites i dissensions internes dins dels mateixos ordes. Uns seran partidaris d'una tornada als orígens de la seua regla, que potencia l'austeritat i la pobresa: són els «observants» o «reformats»; enfront hi haurà els «claustrals» o «conventuals» que viuen al recer del seu cenobi, centre no sols religiós, sinó també amb una intensa projecció econòmica i social que permetia a les distintes jerarquies conventuals una relativa comoditat i benestar social, irreconciliables a judici del primers amb els ideals evangèlics i l'esperit dels seus respectius fundadors. Aquesta dualitat existencial marcarà la història religiosa europea d'aquesta època.

Els majors defensors del corrent reformista de l'Observança van ser dominics i franciscans. Proposen una pietat cristocèntrica, basada en la humanitat de Crist, que té les seues arrels en la «mística especulativa» que es va desenvolupar en el segle xii per mitjà de teòlegs com san Bernardo de Claraval o els de l'escola de sant Víctor (Rubio 2004: 2-3), així com els franciscans, especialment san Bonaventura i els cartoixans. Apareix, doncs, una sensibilitat nova, basada en l'amor a Crist, com una cosa pròxima a l'home, i en el gust per la vida interior. Després d'un segle, l'esperit dels fundadors torna a sorgir entre els frares que lluiten per retornar als orígens del cristianisme, a la radicalitat evangèlica amb els seus ideals de pobresa i humilitat, i allunyar-se dels «ídols del món».

Pel que fa als canvis socials que alhora s'estan produint, les ciutats es converteixen en centres econòmics i culturals gràcies al desenvolupament de la classe burgesa que es dedica, principalment, al comerç. És en aquestes ciutats on els predicadors duren a terme llur tasca evangelitzadora, tot aconseguint una enorme influència religiosa, social i política, des de finals del segle xiv i, sobretot, en el xv. Els ordes mendicants, principalment els dominics, ixen dels convents i emprenen campanyes de predicació per totes les ciutats en un intent d'apropar l'evangeli a la vida de la gent. L'èxit d'aquests predicadors va ser absolut, de manera que van aconseguir divulgar teologia entre els laics d'una manera totalment entenedora per a tots els públics, perquè era la doctrina duta a la vida quotidiana. Els franciscans, pel seu costat, intenten fer arribar a la gent el mateix evangeli de manera que el que fins llavors només es trobava a l'abast de clergues i religiosos, arriba finalment als laics mitjançant la composició i tra-

ducció d'obres devotes i d'escrits sagrats. Mitjançant aquestes obres el laic podia estimular la seua devoció, trobant en l'exemplaritat de la vida de Crist un model d'imitació.

Aquest és l'objectiu d'obres que van marcar una fita en la història de l'espiritualitat, com ara la *Imitació de Crist* de Tomàs de Kempis, el *Horologium* d'Enric de Suso, l'*Arbor Vitae Crucifixae Jesu* d'Ubertí de Cassale, les anònimes *Meditationes Vitae Christi*. Aquesta última —falsament atribuïda al franciscà san Bonaventura— serà la primera d'una sèrie d'obres que, seguint el seu model, tractaran d'augmentar la devoció dels seus lectors mitjançant la contemplació de la humanitat de Crist. El seu funcionament consisteix a fer detenir el pensament en un passatge de la vida de Jesús i imaginar-se com haurien estat tots el detalls de l'escena, intentar visionar amb la imaginació tot això que succeiria i arribar a sentir els mateixos sentiments dels personatges que hi intervenien. D'aquesta manera l'amor per Jesucrist naixerà en el lector d'una forma espontània ja que comprén i sent com en si mateix els dolors i patiments de Crist.

En aquesta mateixa línia anirà una altra obra fonamental de la literatura religiosa medieval, es tracta de la *Vita Christi* de Landulf de Saxònia, «el Cartoixà», el qual no sols pretén despertar l'emoció dels lectors descrivint escenes emotives sinó que també afegirà una part doctrinal a manera de glosses. Aquesta obra va ser traduïda al català per Joan Roís de Corella a finals del segle XV (1495) i al castellà per fra Ambrosio Montesino al començament del segle XVI (1501).

I concretament, en el marc de la Península Ibèrica, tant en la Corona de Castella com en la d'Aragó, hi ha una important proliferació de *vitae Christi* influïdes totes elles per l'espiritualitat franciscana que abans hem mencionat i que els dóna a totes una sèrie de característiques comunes que fa que es pugui parlar d'un grup genèric dins de la literatura religiosa medieval. Ens referim a autors com Bernat de Fenollar, Francesc Eiximenis, sor Isabel de Villena, en català; fra Íñigo de Mendoza, fra Ambrosio Montesinos, fra Juan de Padilla, en castellà —per esmentar alguns dels noms més citats i estudiats—.

Doncs bé, ací concretament analitzarem l'obra de dos d'ells: es tracta de les *Coplas de Vita Christi* (1467-1468) i de la *Vita Christi* (1497), de fra Íñigo de Mendoza i sor Isabel de Villena, respectivament, ambdues molt influïdes per les mateixes fonts franciscanes i destinades al perfeccionament espiritual dels seus lectors. Tanmateix, aquestes obres també poden estudiar-se des d'altres perspectives que vénen condicionades per la diferent situació social i personal que cadascú va viure, i que seguidament veurem.

3. Fra Íñigo de Mendoza i sor Isabel de Villena en el seu context històric i social

3.1. Sor Isabel de Villena (1430-1490)

Elionor de Villena nasqué en 1430 —no se sap el lloc—, era filla il·legítima del noble i escriptor Enric de Villena. Va quedar òrfena de pare —se'n

desconeix la mare— als quatre anys, i es crià a València a la cort de Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim. Això va ocasionar que Sor Isabel tinguera un coneixement molt precís de com era la vida de la classe aristocràtica del moment, i que estiguera molt ben relacionada durant tota la vida amb els cercles més pròxims al poder, fins i tot als mateixos reis, a pesar d'estar reclosa en un monestir.

Elionor va convertir-se en Sor Isabel de Villena en prendre els hàbits als quinze anys en un orde franciscà, les clarisses, que la reina Maria havia introduït en el convent de la Santíssima Trinitat, que existia a València des de principis de segle. El 1463 esdevingué abadessa del convent fins a la seua mort l'any 1490. L'esposa del Magnànim primer i, després, els Reis Catòlics van afavorir aquest convent en reiterades ocasions, per l'afecte que els unia a Sor Isabel, i també per servir de tapadora d'algun que altre pecadet reial (Hauf 1990: 303-306).

En aquest monestir professaren dones que procedien de les millors famílies de l'època, cosa que va fer augmentar el prestigi i els ingressos del convent. Açò unit a la intel·ligència i a l'excel·lent gestió de l'abadessa convertí el convent en un lloc d'enorme influència social i literària, ja que Sor Isabel gaudia d'una preparació cultural i teològica important que la va fer entrar en relació amb molts dels escriptors que vivien a la ciutat en aquella època, els quals contínuament li dedicaven les seues obres i li consultaven sobre diverses qüestions teològiques o literàries (Hauf 1991: 109). Obres que segurament circularien pel convent i que passarien a les mans dels seus erudits visitants.

La redacció de la *Vita Christi* (VC des d'ara) es produiria en l'última etapa de la seua vida, en la qual es mantenia molt en contacte amb el món intel·lectual i literari. Encara que l'obra va ser publicada pòstumament (1497), la seua redacció degué començar molts anys abans, vista la seua extensió. Els trets principals que caracteritzen aquesta obra els veurem més endavant, però quede ja palesa la importància i la influència de qui va ser la primera escriptora de la literatura catalana medieval.

3.2. Fra Íñigo de Mendoza (1430-1490)

D'origen convers, fra Íñigo de Mendoza (Puértolas 1968: 14-65), era fill de Diego Hurtado de Mendoza i Juana de Cartagena, i per tant, pertanyia a dos de les més influents famílies de la Castella de l'època. Els Cartagena s'havien caracteritzat pels seus càrrecs religiosos, polítics i culturals, i els Mendoza per la seua importància cortesana en posseir llocs importants en l'organització estatal del moment. Estava emparentat, doncs, amb gran quantitat de nobles i personatges eclesiàstics del segle.

No se sap res del lloc i de la data de naixement de fra Íñigo de Mendoza, encara que els estudiosos de la seua vida donen com a probable poc després de 1424, data aproximada en la qual es casaren els seus pares, i Burgos, ciutat en la qual residien. Va professar en l'Orde de sant Francesc. L'elecció de l'orde franciscà potser va tenir relació amb el seu origen convers. Els franciscans es ca-

racteritzaven per ser una institució oberta i tolerant en aquell moment en què ser jueu convers podia comportar estar sota la vigilància perpètua de la Santa Inquisició.

La seua obra més important va ser *Las coplas de Vita Christi* (CVC des d'ara), escrita en dues versions, una en 1467-1468, i l'altra pocs anys després —per tant, ambdues en el regnat d'Enric IV—. Els detalls i les dades que coneixia referent a la dita cort, i que són presents en l'obra en forma de severes crítiques, fa pensar als estudiosos que fra Íñigo ja freqüentava l'ambient cortesà en temps d'aquest rei, encara que és amb els Reis Catòlics quan es convertí en predicador de la reina. També és autor d'altres poesies religioses i polítiques, aquestes últimes dedicades als monarques.

4. Les *Vitae Christi* com literatura religiosa

És important tenir en compte des del principi que la VC de sor Isabel de Villena i les CVC de fra Íñigo de Mendoza són, abans que res, dues obres religioses, escrites per dues persones pertanyents a un orde religiós concret, amb la finalitat d'augmentar la devoció i l'estima cap la humanitat de Crist. L'un en vers i l'altra en prosa escriuen la seua obra influïts pel corrent del moment amb una intenció de divulgació de la pietat cristocèntrica. Es tracta, doncs, d'obres d'espiritualitat cristiana:

De aquella virgen y madre,
los ásperos tormentos
Que sufren por ti contentos
Los que te tienen por padre,
Y la victoria famosa
De tus mártires pasados,
Me alcançen que la prosa
De tu vida gloriosa
Escriva en metros rimados

(*Coples de Vita Christi*, c.3).

Ací comença un «Vita Christi» en romanç, perquè los simples e ignorants puguén saber e contemplar la vida i mort del nostre redemptor e senyor Jesús, amador nostre, al qual sia donada glòria e honor en totes les obres nostres como a faedor e ordenador d'aquelles.

(*Vita Christi*, p. 65)

Procedents ambdós d'importants famílies de l'aristocràcia de l'època, tots dos van ingressar en la seua juventut en l'ordre franciscà i van posseir importants càrrecs religiosos, i com conseqüència d'això gaudiren d'una gran influència social i literària. Precisament, el fet de ser franciscans i més concretament de la branca pertanyent a l'Observança, és el motiu de moltes coincidències ideològiques i d'estil que defineixen les seues obres, a més de les resultants del fet de tenir com a font la Bíblia i els sants pares.

Com ja he dit, l'Observança tractava de tornar als ideals evangèlics de sant Francesc. Es tracta d'una actitud antiintel·lectual que desconfia de l'estudi de la teologia especulativa, i centra la seua atenció en la pobresa i la humilitat, amb la mirada sempre posada en la persona humana de Crist. Estilísticament, tot això, anirà unit a una simplicitat en la manera de contar que es fa palés en expressions

i diàlegs. Aquest és el to en el qual estan escrites aquestes obres, els seus autors a pesar de gaudir d'una gran preparació teològica i malgat el corrent culte de moda en l'època, prefereixen utilitzar un estil popular i espontani a l'abast de qualsevol persona que vulga conèixer la vida de Jesús. Fins i tot, en els passatges en què es fan referències teològiques i erudites destinades a un públic més elevat, no hi trobarem una dificultat que impedisca la total comprensió de l'obra. Es poden destacar, per exemple, en les CVC de Mendoza una sèrie de cançons glosades *a lo divino*, així com l'ús de refranys i sentències del tipus: «la estopa no esta segura/ en burlas con los tizones» (c.18) o «con la que Domingo sana / dicen que Pedro adolesce» (c.320), que eren patrimoni del poble i que són reutilitzades pel frare adaptant-les als temes que li interessaven. Servisca com a exemple aquesta cançó popular de llarga tradició que trobem després d'un romance:

Heres niño y as amor;
¿que faras quando mayor?

(CVC, c.100)

Pel que fa a sor Isabel és important destacar que, tot i els diàlegs grandiloqüents i les citacions llatines que a voltes trobem en el text, hi predomina un estil agradable i fàcil de llegir, en paraules d'Hauf (1995: 42):

escenes dibuixades amb un traç molt més àgil i natural on es narren els fets amb el color viu i efusiu d'un llenguatge farcit de diminutius i d'expressions de to popular, gairebé de rondalla:

Oh, Adam! De qui em parlau? De la senyora Maria de Natzalet? Si sabéu quant li só servidor! (*Vita Christi*, c.12)

que proporcionen al text una frescor evocativa i una càlida tendresa humana destinada a commoure i a provocar una immediata reacció afectiva i les virtus franciscanes de la pobresa i humilitat.

Aquestes formes populars i senzilles es corresponen amb la ideologia franciscana que estarà present en múltiples ocasions. El motiu de la pobresa, del naixement humil de Crist, dels patiments de la seua vida i mort, tot això serà descrit amb gran efusivitat, i constituirà una característica fonamental en ambdues obres. Mendoza farà una lloa a la pobresa voluntària que resumeix molt bé aquestes idees:

¡Oh muy alta probedad,
de la sancta paz hermana,
causa de tranquilidad,
torre de seguridad
a quien te sufre de gana!

(CVC, c. 77)

Però el motiu de la pobresa no deixarà d'estar present en les respectives obres des del començament fins a la fi en multitud de passatges. Trobem aquest

tema quan sor Isabel descriu la pobresa de sant Josep i Maria, el lloc tan miserable en el qual naix Jesús i els menjars tant pobres que tenen per alimentar-se:

«Oh, Reina del Cel e de la terra! Aquest és lo estrado que lo món vos ha aparelat on reposeu lo tressor infinit que a ell portau». E, reposada la Senyora en aquell pobríssim lloc, Josep anà per aigua a una font qui estava aquí prop, e ab unes poques panses e pa soparen los dos, que de tot lo dia no havien menjat. (VC, c.LLXIII)

Això mateix ho farà el frare mitjançant aquesta *copla*, mostrant-nos com el mateix Jesús naix en un humil portal, i aprofitant per a fer una advertència sobre el perill de les riqueses que poden portar l'home a la condemnaió, i que ens recorda les paraules del mateix Jesús en l'evangeli advertint-nos com de difícil és que un ric entre al Regne dels Cels:

Por aquesto el Redemptor
la carrera de salud
en portal de labrador,
de bestias, que es lo peor,
començo en su juventud,
en lo qual, mira que hablo,
nos mostró doctrina tal
que para huir de diablo
es más seguro el establo
que no la casa real.

(CVC, c.121)

O també, per exemple, en l'obra de la monja quan Josep i Maria cerquen a Egipte on allotjar-se:

E venint en una ciutat qui havia nom Hermopolín, en la qual la Senyora delliherà aturar, e anant per lo raval, sa senyoria e Josep miraven deçà i dellà on podrien pendre posada; e como molt hagueren cercat veren una pobreta casa, prop lo riu, menyspreada e avorrida per tots los habitants de la dita ciutat per ésser mal sana. (*Vita Chrsiti*, c. LXXXVIII)

En tot estarà patent aquesta «sancta pobresa» que acompanya el Messies, i que Mendoza aprofitarà per a denunciar la situació de balafament en què vivien els nobles contemporanis seus —per contrast—:

¡Ay de vos, enperadores!,
¡ay de vos, reys poderosos!,
¡ay de vos, grandes señores
que con agenos sudores
traes estados ponposos!;
¡O grandes, quan de llorar
es a vos lo del pesebre!;
¡O pobreza syngular!,

¿quien te puede contemplar
que su soberuia no quiebre?

(CVC, c.106)

Una altra de les característiques que defineixen l'espiritualitat d'aquests franciscans és la intensa devoció a Maria. Encara que aquest és un aspecte que està present en tota la ideologia religiosa des de fa temps, alguns aspectes sí es poden considerar típicament franciscans, com per exemple, el polèmic tema de la Immaculada Concepció.¹ En efecte, el tema de la concepció de Maria sense pecat original era debatut amplament en aquests segles medievals, fins al punt d'arribar a greus enfrontaments entre els ordes mendicants. Sembla que els dominics no eren partidaris d'aquesta teoria enfront dels franciscans que sí la defensaven ardentment. La postura de fra Íñigo i sor Isabel es deixa ben clara en nombrosos moments de les obres tractades:

En la virgen sin manzilla,
syn ayuntamiento alguno,
¡O graciosa a marauila!,
¿que lengua podra dezilla
nin de mil cuentos el vno?
Forçado de caridad
encarno el fijo de Dios;
¡O quan nueua nouedad,
parir con uirginidad
y conçeibir sin ser dos!

(CVC, c.12)

En l'obra de sor Isabel un àngel visita Santa Anna mentre que aquesta està en oració demanant-li a Déu que li concedisca un fill i li diu:

...car vós haveu trobada gràcia en la presència de nostre Senyor Déu, e la vostra oració és per sa Majestat oïda, e delibera donar a vós molt més que no haveu demanat, car vós sols demanàveu fill o filla semblants a altres peccadors, e nostre Senyor Déu vol que concebau una filla tant singular que pecat original, venial ni mortal en ella jamás serà trobat. Pura de tota culpa la concebereu, e pura la criareu. E en puritat e nedeu serà tota la seua vida...
(*Vita Christi*, cap. II)

Un altre aspecte d'aquesta mariologia típicament franciscana és la descripció del dolor i dels patiments de la Mare de Crist. Les expressions efusives del dolor de la Verge són abundants i podem dir que és en aquestes escenes on l'emotivitat puja considerablement i, per això, són també les que més sentiments de pietat i tendresa provoquen en els lectors. Per exemple, el motiu de la circumcisió és dels més dramàtics en ambós autors:

¹ Encara que el cartoixà Landulf de Saxònia també és defensor d'aquesta idea.

E besant la Senyora lo seu amat Fill, ab molta dolçor lo afalagava, havent de la seua tendra dolor extrema pietat, e ab contínues làgrimes li deya: «O amor e vida mia! (...) posat vos en dolor, yo só cuberta de pena sens remey». E lo Senyor (...) coneixent molt clarament la intrínseca dolor de la senyora Mare sua (...) per donar algun remey a sa senyria cessava de plorar, posant la sua dolça maneta sobre la boca de la senyora Mare sua (...) E la senyora per contentar lo tan amat Fill, cessà de plorar e, ab sospirs dolorosos, abraçava'l e besava'l».

(VC, c. LXVIII)

Exclamació llorosa de nuestra Señora

«¡O dolor muy razonable!,
¡O razon muy dolorosa!,
¡o hijo tan venerable,
no syento como te hable
mi passyon muy ansiosa!;
¡O tormento apassyonado!,
¡O pena tan desmedida,
quel dolor desordenado
del hijo çircunçidado
el alma me çircunçida!»

(CVC, c.181)

Fins ací arriben els traços que es poden definir pel franciscanisme dels seus autors i que poden trobar-se així mateix en altres *vitae Christi* escrites per franciscans com podria ser la d'Eiximenis, la de Montesinos o les dels seus predecessors com les anònimes *Meditationes vitae Christi* o l'obra del cartoixà Landulf de Saxònia. Tanmateix, hi ha un segon aspecte que cal destacar i que sembla ser una de les característiques més singulars i originals d'aquestes obres. Em referisc al fet d'utilitzar un mateix tema amb una segona intenció diferent de l'adoctrinament religiós del qual parlava abans i que està subsumís en tot el desenvolupament de la història. I ací és on es fa necessari conèixer l'importància de totes les relacions socials i històriques que envoltaven els autors, algunes de les quals ja s'han comentat.

5. Les *Coplas de Vita Christi* com a sàtira social

Efectivament, tant la VC com les CVC, a pesar de ser obres principalment religioses, són utilitzades pel seus respectius autors per a altres propòsits que no tenien res a veure amb la vida de Crist, sinó amb la realitat social i política que els envoltava. En aquest apartat intentarem veure aquestes obres des d'una altra perspectiva.

Fra Íñigo de Mendoza era un religiós que no podia quedar-se impassible davant la caòtica situació política i social que travessava Castella durant el regnat d'Enric IV (Vicens Vives, 1983). I això queda manifest en tota la seua producció literària, més encara en les CVC. De fet, entre els estudiosos s'ha parlat que una de les fonts d'aquesta obra és la tradició sermonística franciscana de to popular que molt sovint denunciava aquestes irregularitats. En aquest sentit, és important destacar el plantejament de K. Whinnom segon el qual el poema de Mendoza sembla ser més a prop dels sermons medievals en prosa —per l'esperit i l'estil amb què està escrit— que d'una obra de poesia religiosa (Whinnon, 1963: 268-291).

El frare tenia fama de ser un gran predicador a la Castella de l'època tant durant el regnat d'Enric IV com després, quan es converteix en predicador de la reina Isabel. Evidentment, devia conèixer perfectament els sermonaris i els bestiaris medievals que circulaven per tota Europa. Concretament, en la *Summa Praedicantium* de Juan Bromyard apareixen moltes comparacions com les del poema de Mendoza. I en la Península existia l'*Ars Praedicandi* de fra F. Eiximenis que des d'un segle abans servia de guia als predicadors, i del qual Mendoza sigueix moltes regles. Com per exemple, quan exigeix un «loqui ferventíssime» o «predicandum moraliter», carcterístiques ambdues presents en l'obra (Rodríguez Puértolas 1968: 173).

A més, analitzant el poema es pot comprovar com en la composició de cada capítol de l'obra de Mendoza hi ha una estructura similar a aquella que s'utilitzava en els sermons. Aquests comencen amb un *thema* del qual el frare vol parlar, i que en aquest cas pren d'un episodi de la vida de Crist. Després ve l'*amplificatio* que consisteix a desenvolupar aquest tema actualitzant-lo a la situació que vol denunciar, posant *exempla* i comparacions que aclarisquen i ratifiquen la veracitat d'això que vol dir, i finalmnt acaben amb una oració final. Tot això es veu perfectament en el capítol dedicat a l'Encarnació (c. 14-25).

Per aquesta raó aquest poema entronca amb la literatura de denúncia social que també s'escrivia en l'època i que es caracteritzava per posseir una important càrrega moralitzant i abundants referències satíriques. Destaquen, precisament, en aquest gènere les anònimes *Coplas de Mingo Revulgo* que també critiquen molt durament el govern d'Enric IV, de les quals es fa al·lusió en una de les coples de Mendoza

Y circunçide Castilla
el atreuerse del vulgo
contra la perra justilla
que vistas en la traylla
del pastor Mingo Revulgo,
sy no, pues han barruntado
que no está la perra suelta,
vos vereys como priado
nunca medrara el ganado,
y el pastor con ello a buelta.

(c. 192)

Per consegüent, aquestes coples que narren la vida de Crist estan barrejades amb una important quantitat d'estrofes dedicades a criticar i denunciar les irregularitats polítiques i morals que s'estaven produint entre els sectors dominants de la societat. Tant la noblesa, com els privats, com els burgesos corromputs per

² S'han atribuït també a Hernando del Pulgar, Rodrigo Cota, Alfonso de Palencia, Juan de Mena i tambe a fra Íñigo de Mendoza. Aquesta autoria és defensada por Rodríguez Puértolas («Sobre el autor de las *Coplas de Mingo Revulgo*, en *Homenaje a Rodríguez Moñino*, Madrid, Castalia, 1966, t. II, pp. 131-142).

l'ànsia de luxe, com la mateixa església, fins i tot el rei, són criticats durament pel frare. En aquestes dues coples que citem a continuació es veu clarament la denúncia de què són objecte els nobles en general, i més concretament el privat del rei:

Mas hablando en general
de todos los grandes, ¡guay!
pues todos andan con mal
y de temor humanal
quien reprehenda no ay.
¡O brocados mal gastados
en las faldas de las dueñas,
quando los descomulgados
van al infierno dañados
por unas deudas pequeñas!

(c. 110)

¡Guai de vos nuestro priuado
¡A Don Alonso Carrillo!
por quel favor del stado
vos faze muy allongado
del pezebre pobrezillo;
vuestros costosos manjares
vuestros franquos beneficios,
a las personas setglares
son virtudes singulares,
mas en el çielo son viçios.

(c. 108)

De la mateixa manera el frare no té objeccions en atacar també a l'església:

¡O castellana naçión
çentro de avominaciones!,
¡O christiana religión,
ya de casa de oración
hecha cueva de ladrones!
¡O mundo todo estragado!
¡O gentes endureçidas!
¡O templo menospreçiado!
¡O Parayso olvidado!
¡O religiones perdidas!

(c. 183)

No és d'estranyar que açò siga així si tenim en compte que en l'Edat Mitjana hi havia una molt directa relació entre política, moral i religió. En la mentalitat medieval el desordre i els abusos del rei i dels nobles, és a dir, els pecats, no solament tenien una repercursió en la vida interior de la persona, sinó que també tenien una conseqüència social. I encara més si aquests desordres vénen dels que haurien de vetllar pel bé de la societat. Tal com l'home medieval entén la relació amb la divinitat, les catàstrofes i malalties de la societat són avisos i càstigs que Déu envia a l'home perquè canvie la seua conducta. És clar, que darrere d'aquestes teories hi ha una sèrie d'interessos de poder per part de l'església que intentava mantenir-se per damunt de l'autoritat terrenal, es tracta dels plantejaments derivats de sant Agustí en *La ciutat de Déu*, model de com hauria de ser la societat terrenal perfecta. Per tot això, les desgràcies que es viuen i que vindran sobre Castella són conseqüència dels pecats d'aquells que més poder representen, fins i tot del mateix rei:

Y assi a de ser perdido
 este reyno y destroçado,
 porque segund es leydo
 todo reyno en si partido
 tiene de ser despoblado;
 a que gentes se enderesça
 la culpa bien claro es,
 pues quando el ombre stropieca
 los ojos de la cabeça
 han la culpa i non los pies.

(c.119)

Per tant, amb aquestes idees darrere, Mendoza fa una denúncia social i política, des de la seua moral cristiana, aprofitant la vida de Crist como a referent amb el qual comparar negativament els sectors corromputs de la societat, tal com feien els predicadors en els seus sermons. Per totes aquestes característiques, podem dir que aquest poema no és solament una obra religiosa sinó que hi ha en ell molt de sàtira social i política. De manera que es demostra com els diferents gèneres literaris no es poden dividir en compartiments estancs, ni analitzar només des d'una sola perspectiva perquè això empobreix l'obra, i també que la història i les condicions personals dels autors els fan reutilitzar el mitjans que tenien més a prop per a dir això que de veritat volien dir amb l'excusa de la literatura.

6. La *Vita Christi* com literatura filògina

En l'obra de sor Isabel no apareixen totes aquestes crítiques socials i polítiques sobre la situació del seu regne, que tant afectaven fra Íñigo. Procedent de l'alta aristocràcia i molt unida a la família real des de petita, sor Isabel tenia molt clar a quin estament social pertenyia per naixement. Ans al contrari quan ha de defensar a una dona aristòcrata, com era Maria la de Magdala, ho fa amb molta convicció, culpant de la seua mala fama les enveges de «*la gent menuda que comunament se adelita en dir mal de les grans dones per poca causa que veja.*» (cp. 117)

Aquesta familiaritat amb els reis, tant amb la reina Maria, esposa del Magnàmin com després amb els reis Catòlics, era ben coneguda en tots el cercles aristocràtics. Per això, l'abadessa gaudia d'un prestigi excepcional (Hauf 1990) en aquesta societat: poder relacionar-se amb una persona tan pròxima als reis, i més en un temps en què la Inquisició tenia ulls per tots els costats, era una salvaguarda de la sospita. També en el seu convent hi havia unes monges procedents d'importantes famílies de l'època, amb la qual cosa el convent era conegut i visitat per aquests nobles molt sovint. I no sols això, sor Isabel era una monja molt instruïda amb una cultura força important que queda palesa en llegir la seua obra. Per tant, tota la intel·lectualitat del moment coneixia la fama de sor Isabel i era un honor poder entrar al seu ambient.

Aleshores, no és d'estranyar que al voltant del convent es formara un interessant grup d'escriptors relacionats amb la mare abadessa o amb les seues filles i que entre ells circularen les obres literàries més difoses del moment, i amb més motiu si l'obra havia estat escrita per algú d'aquests visitants. I ací arribem a la coneguda teoria de Joan Fuster (Fuster 1968) que dóna explicació a un fet molt destacable de l'obra: el predomini de les figures femenines entre els protagonistes de la *Vita Christi* i el tractament tan ennoblidor que reben.

La teoria planteja que, a causa de la proliferant literatura misògina del moment, més concretament, de l'obra que va escriure Jaume Roig, un dels més assidus visitants del convent, sor Isabel es va veure en l'obligació moral d'intentar restituir això que entre tots havien destrossat: la dignitat de les dones. Efectivament, Jaume Roig era metge i administrador del convent —a més de pare d'una monja de les que allí eren— i per tant, devia tenir tracte amb l'abadessa. És normal que sor Isabel haguera llegit l'*Espill o Llibre de les dones* (1460), on fa una diatriba contra les dones recollint i augmentant tots els tòpics que fins ara es venien utilitzant.

Per tot això, diguem que sor Isabel, en comptes de seguir el mandat evangèlic i posar l'altra galta, prefereix, amb molta intel·ligència, aprofitar una obra principalment religiosa per a retornar a les dones la seua dignitat arrabassada, i açò d'una manera molt original, mitjançant el relat de la vida de Crist i destacant el paper tan rellevant que les dones hi tenen.

Podem posar nombrosos exemples de passatges evangèlics en què ixen dones i que sor Isabel aprofita per a afegir de la seua collita un bon al·legat en la seua defensa. Però, vegem, millor, aquest preciós episodi on parla de la Magdalena i del seu amor a Jesús:

Car aquella insigne ciutat nomenada Amor, qui és la principal en lo regne de l'ànima.. se troba sitiada e fundada sobre aquella muntanya ferma qui és lo cor de la dona virtuosa e amable, no és possible estiga amagada, ans contínuament se mostra per obres tan gans e meravelloses que passen forsa de hòmens... (*Vita Christi*, c. 118)

Doncs, en tota l'obra, tant la Mare de Déu, com la Magdalena, com Eva i la resta de les dones que hi intervenen, hi tenen un comportament exemplar. Però, a més d'això, qui podia rebatre l'autoritat de les mateixes paraules de Jesucrist?

Ja saps yo quant só favorable a les dones perquè sé que són amables e molt co-neixents... (*Vita Christ*, cap. 128)

...e los qui de dones malparlaran cauran en la mia ira, car pensar poden que la mia mare és dona qui ha merexcut a totes les filles vostres gran corona, e els és una salvaguarda tan fort, que nengú no les pot enujar que a mi no ofena molt... (*Vita Christi*, c.197)

Aquesta defensa de les dones també la podem trobar en l'obra de Mendoza però no té res a veure amb el tractament que en fa sor Isabel. Fra Íñigo deixa ben clar que només les justifica el fet de ser Maria una dona:

Que sy por muger dezimos
aver venido las penas
que en amos mundos sufrimos
de ti, muger, resçebimos
la paga con las setenas;
culpa bien aventurada
por Sant Gregorio doctor
es esta nuestra llamada
por meresçer ser limpiada
por tan alto redemptor.

(c.258)

Pues sy mal nombre padescen
por el daño que nos dieron
;O virgen!, no lo merescen
pues contigo nos ofresçen
mayor bien que mal hizieron;
asy que por tu respecto
por malas que puedan ser,
a qualquier ombre discreto
parezca blanco lo prieto
por ti, que fueste muger.

(c.259)

És fàcil deduir d'aquestes coples que fra Ínigo no confia gens en la bondat de les dones, de fet és l'única menció que fa en tot el poema d'aquest tema, i sembla com una consideració que s'ha de fer malgrat les moltes evidències en contra. Com hem vist en parlar de la VC, la tradició misògina encara era molt patent en la societat de l'època i aquest autor poseeix un pensament mes aviat medieval. De manera que podem posar molt més exemples de tot el contrari, un gran nombre de coples que critiquen les dones, fins i tot, les monges:

Circunciden nuestras damas
el anchor de sus faldiallas
çircunçiden de sus camas
de sus carnes, de sus famas,
las vergonçosas manzillas;
los cortesanos, sus rалlos
juramentos y promesas
deuen de çircuncidallos
quando estan muy hechos gallos
delante las portuguesas.

(c.188)

;O monjas!, vuestras merçedes
deuen de çircunçidar
aquel parlar de las redes,
el escalar de paredes,
el continuo cartear,
aquellos çumos y azeytes
que fazen el cuero tierno,
aquellas mudas i afeytes,
aquellos torpes deleytes
cuyo fin es el infierno.

(c. 189)

Així que hem de reconéixer aquesta peculiaritat en l'obra de sor Isabel ja que és un tret molt i molt personal de la seua obra i que no es troba en cap altra del mateix gènere i cal, doncs, considerar les paraules de Joan Fuster com una possibilitat veritablement probable:

Estava decidida a fer del seu llibre una exaltació a penes velada del seu sexe i que el seu propòsit és ben nítid: vol presentar les dones en una vinculació directa i excepcional amb el maeix Redemptor.

Aquesta interessant teoria explicaria, per tant, com les obres literàries poden abastar diferents intencions, i per això, cal estudiar-les des de la seua complexitat. Sor Isabel escriu una obra de devoció dirigida principalment a les seues monges, per ajudar-les a contemplar i meditar en la figura de Crist, però sense declarar-ho obertament hi ha també un missatge amagat antimisogin que cal tenir

molt en compte perquè determina el text. És a dir, no pot passar inadvertit per a cap lector la gran rellevància que tenen les dones, la quantitat de capítols dedicats a elles, les lloances que reben contínuament del mateix Crist, etc. Per tant, essent conscient del prestigi literari del qual gaudia i gràcies al qual el seu llibre tenia moltes possibilitats d'eixir del convent, és una idea genial aprofitar-lo per a plasmar-hi el seu pensament molt astutament.

7. Conclusió

És evident, que les diferències entre aquestes dues obres són molt més importants i més nombroses que les semblances. A pesar de ser homònimes, de tractar d'un mateix assumpte, de beure en les mateixes fonts, de ser escrites per dos religiosos de l'orde franciscà quasi en els mateixos anys: estem davant de dues obres totalment diferents que no es poden llegir en paral·lel.

A diferència del que podríem dir respecte a la *Vita Christi* d'Eiximenis o fins i tot a les *Meditationes Vitae Christi* falsament atribuïdes a san Bonaventura, entre l'obra de fra Íñigo i la de sor Isabel no hi ha a penes semblances més que les característiques corresponents al franciscanisme dels autors.

Per això, la primera conclusió que es pot traure d'aquest treball és constatar una vegada més com a partir d'un mateix assumpte literari, la vida de Crist, es poden construir unes obres força diferents tant per la forma com pel contingut. Per exemple, açò és el que passa amb alguns temes mitològics com els que contenen la tragedia d'Antígona que ha donat lloc a obres molt diferents encara que tractaven el mateix assumpte; o per exemple això també podríem dir-ho del *Valter i Griselda* de Bernat Metge que és una versió del mateix tema tractat per Boccaccio i per Petrarca de molt diferent manera per la ideologia i per l'estil dels autors (Butinyà, 2002).

La segona conclusió seria fer palès com, dins d'una mateixa creació literària, pot haver-hi intencions diverses, més o menys explícites segons l'obra. Les grans creacions literàries solen tenir la seua complexitat precisament perquè es poden analitzar des de moltes perspectives, i totes elles poden ser vàlides si són comprovables en el text. Aquest és el cas de la *Vita Christi* de sor Isabel i les *Coples Vita Christi* de Mendoza, obres les dues catalogades dins de la literatura religiosa medieval i amb una finalitat catequètica d'ajudar l'home a arribar al cel, però també mitjà ideal per a deixar clares altres qüestions ací avall en la terra.

BIBLIOGRAFÍA

1. Edicions d'obres

HAUF, A. G. (1995): *Vita Christi*, Barcelona, Ediciones 62 i La Caixa, MOLC.

PARRA, L. (1986): *Sor Isabel de Villena. Vita Christi*, València, Biblioteca d'autors valencians.

RODRÍGUEZ PUÉRTOLAS, J. (1968): *Fra Ínigo de Mendoza y sus «Coplas de Vita Christi»*, Madrid, Gredos.

2. Estudis

BUTINYÀ, J. (2002): *Del «Griselda» català al castellà*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres.

CANTAVELLA, R.; PARRA, Ll. (1987): *Protagonistes femenines a la Vita Christi. Isabel de Villena*, Barcelona, La sal. Edicions de les dones.

FUSTER, J. (1968): «El món literari de sor Isabel de Villena» i «Jaume Roig i sor Isabel de Villena» en *Obres Completes*, vol. I, Barcelona, ed. 62, pp. 153-174 i 175-210.

—. (1995): *Misògins i enamorats*, Alzira, (ed. A. Hauf), Bromera.

HAUF I VALLS, A. (1994): «La espiritualidad valenciana en los albores de la Edad Moderna», vol.1, *1490 En el umbral de la modernidad*, València, Generalitat Valenciana, 487-506.

—. (1991): «Text i context de l'obra de sor Isabel de Villena» en *Literatura valenciana del siglo xv*, Consell Valencià de Cultura, Serie Minor, p.109.

—. (1990): *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, IIFV-PAM

RODRÍGUEZ PUÉRTOLAS, J. (1963-1966): *Eiximenis i Mendoza: Literatura y sociedad en la baja Edad Media Hispánica*. RVF.

RUBIO, J. E. (2004): «La literatura doctrinal y de espiritualidad» en: «<http://www.liceus.com/cgi-bin/aco/lit/04/0100.asp>».

URQUIZU, P. (coord.) (2004): *Introducción a las lenguas y literaturas catalana gallega i vasca*, Madrid, UNED, «Aula Abierta».

VICENS VIVES, J. (1983): *Els Tràstamars (sgle XV)*, ed. Vicens Vives, Barcelona.

WHINNOM, K. (1963): «The Supposed Sources of Inspiration of Spanish Fifteenth-Century Narrative Religious Verse», *Simposium*, pp. 268-291.

YSERN I LAGARDA, J. A. (2004b): «La oratoria sagrada (S. Vicent Ferrer) y la Literatura ejemplar» en: «<http://www.liceus.com/cgi-bin/aco/lit/04/0100.asp>».